

KOVÁCS ZSOLT

ÜNNEPI ILLUMINÁCIÓK A 18. SZÁZADI ERDÉLYBEN

Adatok a barokk efemer dekorációk hazai történetéhez

...a fáklyák és mécsesek segítségével történő megvilágítás mellett fontos szerepet kaphattak a különböző alkalmi építmények (...) és a festett és feliratokkal értelmezett képi elemek, de gyakran a már a korábbi korszakok ünnepi repertoárjában feltűnő tűzijátékok is kiegészíthették.

■ Az Erdélyi Fejedelemség Habsburg Birodalomba történő XVII. század végi betagolódása következtében a korábbi időszakhoz képest jelentősen megnőtt a különböző ünnepi dekorációk használatának köre. E jelenség már a korábbi művészettörténeti és történeti irodalom érdeklődését is felkeltette, azonban mindössze szórványosan ismertek ezeknek konkrét emlékei. A legismertebb példa a kolozsvári jezsuiták által 1705 októberében a kolozsvári főtéri régi városháza előtt II. Rákóczi Ferenc tervezett bevonulására felállított diadalkapu, melyet allegorikus ábrázolások, a fejedelem lovas képe, őseinek portréi és az általa elfoglalt várak látképei díszítettek. A források tanúsága szerint már a 17. század utolsó évtizedétől kimutatható a jezsuiták gyakorlatában az efemer (időszakos, nem állandó) építményekkel, képekkel és más elemekkel díszített temetési dekorációk használata, de feltételezhetően az Erdélyben berendezkedő új hatalom más ünnepi alkalmakkor is használhatta az efemer dekorációk különböző változatait. Ezek sorában a barokk korban váltak divatossá az ünnepi illuminációk, melynek keretében épületek, utcák vagy terek díszkivilágításával értek el látványos hatásokat. Esetükben a fáklyák és mécsesek segítségével történő megvilágítás mellett fontos szerepet kaphattak a különböző alkalmi építmények (diadalkapu, obeliszkek, piramisok stb.) és a festett és feliratokkal értelmezett képi elemek, de gyakran a már a korábbi korszakok ünnepi repertoárjában

feltűnő tűzijátékok is kiegészíthették.¹ Az ilyen típusú ünnepi dekorációk leggyakoribb alkalmai az uralkodók vagy családjuk valamely jelentős tagjának születéséhez, házasságához, koronázásához vagy akár ünnepi bevonulásához, látogatásához kötődnek.² Tanulmányunkban e kevésbé ismert efemer műfaj erdélyi előfordulásainak néhány példája segítségével szeretnénk hangsúlyozni jelenlétét és szerepét az egykori ünnepi dekorációk körében, mintegy a birodalom központi területeiről érkező új ünneplési mód, az Apor Péter által *nájmódinak* nevezett új divat egyfajta változataként.

A látványos ünnepi díszkivilágítások használatával az erdélyiek először minden bizonnyal közép- és nyugat európai utazásaik során találkozhattak. Például 1699. március elsején a Bécsben tartózkodó id. Wass György I. Lipót császár fia, József és Wilhelmina Amália braunschweig-lüneburgi hercegnő esküvője alkalmával rendezett látványos tűzijátékról emlékezik meg („tüzes szerszámokat hánytak a vár kapuján kívül”), amelynek keretében emblematisztikus elemeket is felvonultattak.³

Az ünnepi díszkivilágítás első, általunk ismert erdélyi példája a kolozsvári jezsuiták tevékenységéhez köthető, ami nem meglepő annak fényében, hogy amint az 1705-ös diadalkapu, valamint a század elején több alkalommal az uralkodó vagy előkelő katolikus erdélyi arisztokraták temetésére készített gazdag funeráris dekorációk is tanúskodnak róla, a rend tagjai gyakran és előszeretettel éltek az ilyen jellegű alkalmak látványelevelével. Az említett kolozsvári díszkivilágítást 1712. január 31-én VI. Károly német-római császár római királlyá koronázása alkalmából készítették,⁴ amikor *Te Deumot* és ünnepi szentmisét tartottak a rend óvári templomában, majd este a rendház tere néző ablakait világították ki, miközben a toronyból kürtök harsantak fel, és dobpergés szólt. Sajnos a háztörténet szűkszavú leírása nem emlékezik meg arról, hogy a kivilágítás tartalmazott-e festett képeket, azonban az előző évben I. József császár halálára készített gazdag dekoráció alapján⁵ méltán feltételezhetünk ilyen típusú elemeket is. Szintén erre utal, hogy négy év múlva, VI. Károly elsőszülött fia, János Lipót főherceg 1716. április 3-i születése alkalmából a nemrég elfoglalt főtéri templomban tartott ünnepi szertartást követően már a Torda utcai kollégium épületének emeleti ablakait díszítették fel az alkalomról megemlékező szimbolikus képekkel, amelyeket a városlakók örömeire este 11 órakor világítottak ki.⁶

A kolozsvári jezsuiták esetében az illumináció azonban nemcsak az uralkodó családhoz kapcsolódó események alkalmával rendezett ünnepegekhez kötődik, hanem a rend életének ünnepi alkalmi során is használták. Például a rend 18. század eleji történetének egyik meghatározó eseménye, a két jezsuita testvér, Gonzaga Alajos és Kosztka Szaniszló 1727. évi szentté avatása Rómában, amelyről a kolozsvári kollégiumban ezen év augusztus 24-ét követő öt napon át tartó díszes ünnepegsorozat keretében emlékeztek meg.⁷ Az ünnepegek a főtéri plébániatemplomban kezdődtek, ahonnan a díszes menet átvonult a két szent életének kiemelt jeleneteire utaló szimbolikus képekkel feldíszített Torda utcai jezsuita templomba. Utóbbinak pilléreit, valamint hangsúlyos elemként szószékét emelték ki az alkalomra készített festett dekorációkkal. Az ünnepi alkalom jelentőségét jelzi, hogy az ünnepeget megtisztelte jelenlétével Antalfi János gyulafehérvári püspök és Demeter Márton nagyprépost, a ferences rend obszerváns és minorita rendjének előljárói, Kornis Zsigmond kormányzó, valamint a városban állomásozó császári katonaság főtisztjei. Szintén az ünnepegek kiemelt voltára utal, hogy a felvonuláshoz használt festett efemer dekorációkat,

köztük a két szent portréjával, Bécsből rendelték meg. Az ünnepi kivilágításra este 8 és 10 óra között került sor, ennek keretében feliratokkal ellátott szimbolikus képekkel díszítették fel a templom bejáratát és a kollégium épületének déli és nyugati homlokzatát. A déli oldalra Gonzaga Szent Alajos, míg a nyugatira Kosztka Szent Szaniszló életének és erényeinek ábrázolásai kerültek. Ugyanakkor a tér másik oldalát lezáró nemesi konviktus 12 ablakát szintén kivilágították és feldíszítették. Az ünnepi dekorációk elkészítését a kor egyik legjelentősebb erdélyi katolikus főura, a gubernátor Kornis Zsigmond bátyja, gróf Kornis István támogatta. Az ünnepi alkalomra összeállított dekorációs program hatását nemcsak a látványos megjelenés biztosította, hanem az ábrázolások leírását és a verses feliratokat tartalmazó szöveget kinyomtatták, és az alkalmi nyomtatványokat a nézők közt szétosztották.⁸

A jezsuita rend kolozsvári ünnepeseihez kötődő díszkivilágítások mellett e dekorációs forma megjelenik a korabeli Erdély fővárosának számító Nagyszébenben is. A város központi szerepe miatt feltételezhetően Kolozsvárhoz hasonlóan már a század elején is használhatták, azonban az első ismert példánk mindössze a század közepének évtizedeiből származnak. A legkorábbi adatolható nagyszebeni illumináció 1740-ben a Kornis család egyik tagjának nagyszebeni szálláshelyét díszítette a császári pár Lotharingiai Ferenc és Mária Terézia elsőszülött fia, a későbbi II. József születésének megünneplésére. A korábbi, mindössze lakonikus említésekből ismert illuminációktól eltérően a családi levéltárban fennmaradt a szebeni ház homlokzatát díszítő festett dekoráció részletes leírása is.⁹ A 12 képből álló sorozat a korszak kedvelt kifejezésformáját, az emblémák műfaját használta, ahol a festett ábrázolást értelmező felirat (*lemma*) kísérte. A szebeni együttes képi programja az újszülött dicsőítésére előszeretettel alkalmazott különböző heraldikai elemeket, mint például a megrendelő Kornisok címerállatát vagy a Habsburg Birodalom egyes tartományaira utaló állatalakokat és Erdély különböző adminisztratív egységeit megjelenítő heraldikai részleteket. Például a sorozat első festményén négy felnőtt unikornis jelent meg, amint szarvaikat az ellenséget jelképező sárkány, farkas, medve, krokodil és más vadállatok ellen fordítják, ami a család tagjainak állandó harcára utal. Ugyanazon kép részeként, mintegy e harc jutalmaként egy szökőkút közepét díszítő oszlop tetejéről a kúthoz igyekvő három unikorniscsikót kagylóból itatja az ünnepelel trónörökös. A második képen az újszülött császár őseinek sorát a naphoz közel repülő 12 császári koronás sas hivatott kifejezni. Több embléma az újszülött tartományait a heraldikus elemek segítségével megjelenítő ábrázolásból indult ki. Például a harmadik kép a hercegi koronás gyereket a birodalom egyes tartományait (Stájerország, Karintia, Csehország stb.) jelképező heraldikus állatok pásztoraként jelenítette meg. Külön érdekesek az Erdély egyes adminisztratív egységeit kiemelő ábrázolások, mint például az erdélyi szászságra utaló hétértornyos táj, közepén a gyermek herceggel, vagy a székely címer elemeit (nap, hold, csillagok) a dinasztia új tagja elé hozó női allegorikus alakok, amellyel a székelyek hódolatát szerették volna kifejezni. Egy sor József erényeire vonatkozó embléma mellett a sorozatban helyet kaptak a dicső ősök példáját kiemelő ábrázolások is. Hangsúlyos szerep jutott egy kétágú, a Habsburg- és a Lotharingiai-dinasztia jelvényeivel díszített fát megjelenítő festménynek, melynek tetején, a gyermek trónörökös e két ágat igyekszik összefogni, ezáltal utalva a születésével a két nagy dinasztia egyesítésében játszott szerepére. A dicső ősök sorából kiemelkedő a Dicsőség Temploma (*Templum Gloríae*) részeként ábrázolt két

nagy Lotharingiai-előd, a Buda visszafoglalásában és Erdélynek a szöveg szerint török béklyóból való kiszabadításában központi szerepet játszó Lotharingiai Károly herceg (1643–1690), valamint a Jeruzsálem falai előtt az első kereszties háborúban harcoló Gottfried Bouillon (1060–1110) alakja. Egy másik festményen a Habsburg-ősök példái közül I. Rudolf, a családból a császári titulust elsőként megszerző előd tűnt fel. Szintén a heraldikai elemeknek az adott helyzetre történő alkalmazását mutatja a sorozat utolsó darabja is, amelyen a magyar címer hármashalmán ülve és magyar királyi ornátusban ábrázolták az égbolton megjelenő trónörököst, amint a kezében a szintén a királyság címeréből származó kettős keresztet tartja, az *In hoc vince* (Ebben győzni fogsz) felirattal.

Az ünnepi kivilágítások, illuminációk nemcsak az uralkodói családhoz kapcsolódó kiemelkedő eseményekhez kötődtek, hanem Nagyszeben fővárosi rangja, amely az erdélyi világi és katonai császári adminisztráció itteni jelenlétét, valamint az erdélyi arisztokrata elit gyakori itteni tartózkodását eredményezte, egy sor más világi ünnepség, mint például az elit tagjai számára szervezett bálók esetében is hasonló dekorációkat eredményezett. Erre utal a háromszéki követek 1744 februárjának elején Apor Péterhez Nagyszebenből írt levele, melyben az ekkor még az erdélyiek számára még mindig kuriózumnak számító illuminációkról is említést tesznek: „... de mostan, hogy nevezetesebb dolgokról informálhatnók, utat rája nem látunk, excepto, hogy azt írhatjuk Nagyságodnak, hogy olyan Bál nevezeti alatt folyó solennis pompák mennek végben éjjeli solennis illuminationoval¹⁰ condecoralt szánkázásokkal edgyütt, az melynek az olyan színű legények, mint mű vagyunk, még eddig hírit sem hallottuk, melynek descriptiojára elégtelenek vagyunk, hanem Isten Nagyságoddal szembe juttatván, akkor bővebben fogjuk Nagyságod előtt declaralni.”¹¹ Az ilyen típusú nagyszebeni ünnepségek egy látványos példájáról emlékezik meg az erdélyi kormányhivatalok ifjú hivatalnokaként itt dolgozó Johann Theodor von Herrmann egy 1765. július 24-én nagybátyjához írt levelében, amelyben Jerzy Marcin Lubomirski herceg és Erdély katonai parancsnokának, Hadik András generális lányának, Anna Máriának 1765. június 5-i nagyszebeni esküvőjéről és az azt követő 8 napos ünnepségekről számolt be.¹² Utóbbiak keretében bálokat, színházi előadásokat, koncerteket, a városban állomásozó katonaság részvételével szervezett látványos ostromot, ünnepi kivilágításokat és tűzijátékokat is rendeztek. Az ünnepségek egyik kiemelkedő helyszínének a Nagyszebentől délnyugatra fekvő Junger Wald (ma Dumbrava) tölgyerdőt választották, ahova két kivilágított sétányon keresztül lehetett kijutni, közepén pedig egy bálház (*Lusthaus*) állt. A két allé végén, a bálház közelében egy nagy méretű kaput állítottak fel, mellé pedig két, fenyőgallyakból épített piramist helyeztek. Az esti ünnepségek során az alkalmi építményeket számtalan lámpás emelte ki környezetéből, a teljes erdőt fáklyákkal világították ki. Az esti ünnepségek fénypontjaként éjfél körül a sétányok végén tűzijátékot rendeztek. Az említett forrás szerint a szebeni ünnepi kivilágítás tervezője gróf Franz Karl de La Motte mérnökkari alezredes volt.

Szörványos adatainkból ítélve a 18. század végére és a következő század elejére már egyre gyakoribbá vált Erdély nagyobb településein is az ünnepi alkalmak díszkivilágítással történő látványosabbá tétele. Erre utalnak azok az esetek, ahol már nemcsak egy tehetősebb előkelő, hanem az egyes közösségek is élnek az ünnepi dekorációk ezen lehetőségével. Így például 1809-ben a császár születésnapjáról Zilahon a vármegyeház homlokzatának gazdag dekorációjával és tűzijátékkal emlékeztek meg,¹³ I. Ferenc császár és Karolina Augustza 1817. évi

erdélyi útján Szamosújváron világították ki az uralkodói pár szállásával szemben levő városháza ablakait és a városközpont házait.¹⁴

A bemutatott ünnepi illuminációk arról tanúskodnak, hogy az alkalmi dekorációk egyéb műfajai mellett az erdélyi világi és egyházi elit tagjai is igyekeztek felzárkózni az ünnepi reprezentációnak a birodalom központi területein használt látványos formáihoz, és a korabeli nézőkre is minden bizonnyal nagy hatással levő ünnepi kivilágosításokkal is emelni egy-egy dinasztikus vagy egyházi ünnep fényét. Az említett példákkal e műfaj erdélyi jelenlétére szeretnénk volna felhívni a figyelmet, azonban emellett érdemes kiemelni, hogy további alap kutatásokkal a jövőben az emlékek sora minden bizonnyal tovább is bővíthető.

■ JEGYZETEK

1. Karl Mösener: *Feuerwerk*. In: *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*. Bd. VIII. München 1987. Sp. 503–607.; Kevin Salatino: *The Incendiary Art: The Representation of Fireworks in Early Modern Europe*. Los Angeles 1997 (Bibliographies&Dossiers. The Collections of the Getty Research Institute for the History of Art and the Humanities 3). A magyarországi tűzijátékok kérdésköréhez, több kora újkori példával: Kovács Ákos: *Játék a tűzzel. Fejezetek a magyarországi tűzijátékok és díszkivilágítások XV–XX. századi történetéből*. Bp., 2001. 9–32.
2. Maria Theresia und ihre Zeit. zur 200. Wiederkehr des Todestages. *Ausstellung 13. Mai bis 26 Oktober 1980, Wien, Schloß Schönbrunn*. Hrsg. Koschatzky, Walter. Salzburg, 1980, kat. 29.04, 40,06; Höpel, Ingrid: *An emblematic illumination of the Town Hall in Kiel*. In: *Florilegio de estudios de emblemática, actas del VI. Congreso Internacional de Emblemática de the Society for Emblem Studies, A Coruña, 2002*. Ed. Sagrario López Poza, Ferrol, 2004. 459–466.; Christiane Salge: *Studien zur Wiener Festkultur im Spätbarock. Feuerwerk und Illumination*. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte, vol. 55(1), 2007; Miroslav Kindl: *Fires of Joy and Anticipation. Wedding Fireworks Displays of the Central European Habsburgs in the Second Half of the 17th Century*. *Opera historica*, 2022, vol. 23, nr. 2. 253–294.
3. Nagy Gyula (kiad.): *Magyar évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századból*. III. *Czegei Vass György és Vass László naplói 1659–1739*. (Monumenta Hungariae Historica II Scriptores 35). Bp., 1896. 294. Idézi: Kovács Ákos: i. m. 22.
4. „Dominica Sexagesima ob Coronationem Caroli VI. in Regem Romanorum solennis devotio et Te Deum in Ecclesia Ováriensi fuit; habebatur tunc Hungarica et Germanica concio, et cum plausu dixit uterque Encomiastes Noster, sacrum sollemnissime decantatum, series divinatorum tempore ex mortarys et majoribus fistulis facta explosis tota etiam militia in foro congregata in applausum suis ex sclopiis reboavit. Illustrissimo Domino Collonello Commandanti Locus Specialis extra sacrum erectus, in quo Personam Regis electi repraesentans toto cantati tempore resedit; Is in curru sex equis vectus, ad templum processit, praecedente Senatu et Granadirys Comitantibus. Ad solennitatem hanc non tantum Catholici, sed etiam Ariani, Calvinistae et Lutherani copiose affluerunt. Facta item hac die Illuminatio in Domo [58v] nostra ex Fenestris Forum spectantibus, uti et in Turrucula, resonantibus tubis et tympanis. Similiter 22 Juny ob coronationem Augustissimi in regem Hungariae feliciter et gloriose, peractam solennitas habita et Te Deum factis explosionibus decantatum.” *Historia Societatis Jesu Claudiopoli ab anno Millesimo Septingentesimo Primo, ab exordio scilicet seculi post Christum natum decimi octavi degentis*. Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Lat. 2039, 58r.
5. Kovács Zsolt: *Limbajul emblematic în arta transilvăneană din secolele XVII–XVIII*. *Disertație de doctorat*. Manuscris. Cluj-Napoca, 2013. 125–127.
6. „In hac neo-recepta Ecclesia [Szent Mihály-plébániatemplom] reddita primum sunt Deo debita gratia ob natum Augustissimi Caesaris Archiducem Austriae et Principem Asturiae Leopoldum, qua occasione unus e nostris Panegyrim ingeniosam dixit Germanico idiomate. Ut autem publicam hanc laetitiam quadrantenus Collegium quoque nostrum augetet omnes utriusque superioris ambitus fenestra ingeniosis decoravit symbolis, durante ad noctis undecimam illuminatione, ad quam spectandam tota ferme civitas confluit, multumque admirata fuit. *Historia Societatis Jesu Claudiopoli*, 96v.
7. Uo. 164r–164v.
8. „Alterum, quod splendorem solennitatis auxit, erant, ut vocant, Illuminationes primam et postremam ejusdem die ab octava vespertina fere usque ad horam 10-mam habitae. Symbolis illustratis propylaeum templi, ambitus colegy australis et occidentem rescipiens conscabant[?]. Ad occidentem S. Aloysy, ad austrum S. Stanislai vitae in saeculo actae virtutes radiabant, impendia tum pro his, tum pro templi ornata large subministrante Illustrissimo D. Comite

Stephano Kornis Fratro Germano Excellentissimi Domini Daciae Gubernatoris, Convictus pariter exemplum Collegy secutus 12 fenestras forum urbis rescipientes illuminante, cujus honori nempe D. Comitis Stephani Kornis apparatus hunc symbolicum typo mandatam, visitorumque distributum decoramus. Concurrerebat ex tota urbe ad spectaculum insolitum, solus se plerique omnes non heterodoxi in laudem industriae Societatis effusi reputabant, qui in ea tempore referanti [...?], quibus illa spectore liceret, quae nec ovi, nec abovi illorum [...]. Dolebat Illustrissimus Praesul visa pompa, se ad panegyrim de his Sanctis concionandam a nostris non assumptum fuisse. Ibidem, 164v. Kornis István bőkezű támogatása nemcsak a jezsuita rend iránti szimpátiájával magyarázható, hanem összefüggésben lehet azzal is, hogy 1721 és 1728 között elsőszülött fia, Antal a rend kolozsvári intézményeiben tanul. Varga Júlia: *A kolozsvári jezsuita gimnázium és akadémia hallgatótsága 1641–1773 (1784)*. Bp., 2007. 153.

9. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kornis család levéltára, fasc. 662, 55r–57v. A dekoráció latin verses feliratainak szövegét, valamint a képek ábrázolásainak rövid leírását tartalmazó irat hátán szerepel az alkalom megnevezése: *A[nn]o] 1740-ben Joseph Hertzeg születésekor tsináltatott Illuminationak az versei, Szebenben az szegény Atyám szállásán*. Az irat szövegét lásd Kovács Zsolt: *Limbajul emblematic...* 274–276.

10. Az eredeti kiadásban *illustratio*val félreolvasott forma szerepel, mi a Szabó T. Attila által közölt helyes olvasatot használtuk. Szabó T. Attila et al.: *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. V. Budapest–Bukarest 1993. 551.

11. Árkosi Benkő Rafael és Imreh József háromszéki követek báró Apor Péternek, Nagyszeben, 1744. febr. 8.: Szádeczky Lajos (szerk.): *Báró Apor Péter verses művei és levelei 1676–1752*. (Monumenta Hungariae Historica II Scriptores 37). Bp., 1903. 289.

12. „Allhier ist alles mit Lustbarkeiten und Festivitäten beschäftigt. [...] Am Sonntag vor 8 Tagen wurde das Beilager zwischen der ältesten Komtesse, Tochter des kommandierenden Generalen von Hadik Exzell., und Sr. Durchlaucht dem Fürsten Lubomirski mit aller ersinnlichen Pracht zelebrieret, und von dieser Zeit an haben Bälle, Komödien, musikalische Konzerte, Illuminationen und Exerzitia im Feuer aneinander abgewechselt. [...] Auf die Nacht fuhren die Herrschaften in den jungen Wald, woselbst 2 illuminierte Alleen und an deren Ende bei dem Lusthaus 2 große, aus Tannenbäumen nebst einem großen Portal verfertigte und ebenfalls mit unzähligen Lampen illuminierte Pyramiden sich befanden. Im Lusthaus ware ein solenner Ball, und gegen Mitternacht wurde am Ende der Allee ein Feuerwerk abgebrannt. Der ganze Wald ware mit Pechpfannen erleuchtet. Der Adjutant von Sr. Exzell. Graf La Motte, welcher bei dem Verlöbniß meines Bruders in Mediasch ware, hatte die ganze Illumination angegeben. Die Menge Volks ware unbeschreiblich. Ich Ließe Sr. Durchlaucht ein von mir ohne Unterschrift auf dieses Fest gerichtete Französische Gedicht nebst einigen Chronostizis durch eine dritte Person überreichen. Er soll es wohl aufgenommen haben.“ Julius Gross: *Aud den Briefen des Gubernialsekretärs Johann Theodor v. Herrmann*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. XXIII. 1890–1891. 80.

13. Sinkó Katalin: *A nemzeti emléknű és a nemzeti tudat változásai*. Művészettörténeti Értesítő, 1983, XXXII. évf., 4. sz. 187. Az illumináció leírása megjelenik a *Magyar Kurír* 1809. márc. 21-i, 23. számában (358–359.).

14. *Magyar Kurír* 1817. szept. 26. 26. sz. 216.